

14. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард ; пер. с нем. – К. : Вища школа, 1981. – 362 с.
15. МКБ-10. Классификация психических и поведенческих расстройств: Исследовательские диагностические критерии. – Женева : Всемир. орг. здравоохранения, 1998. – 208 с.

Надійшла до редколегії 27.09.2010

СВЯТОКУМ О. И. ТИПОЛОГИЗАЦИЯ РАБОТНИКОВ С МЕНТАЛЬНЫМИ ПРОБЛЕМАМИ

Проанализированы социологический и психологический подходы к проблеме классификации девиантного поведения. Для практических целей управления персоналом предложено использовать типологические группы личностей с ментальными отклонениями.

SVYATOKUM O. TYPOLOGY OF THE WORKERS WITH MENTAL PROBLEMS

Sociological and psychological approaches to the problem of the deviant behaviour classification are analyzed. For the practical purpose of personal management it is proposed to use typological groups of the persons with mental deviations.

УДК 316.477

Г.-М. М. САППА,

аспірант

*Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ У СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Проаналізовано підходи до розуміння поняття соціального самовизначення молоді та розкрито його сутність через зв'язок із професійною орієнтацією молоді. запропоновано визначення процесу соціального самовизначення як набору якостей, необхідних для здійснення успішної соціально-професійної діяльності.

Проблема соціального самовизначення, професійного самовизначення, професійної орієнтації є досить актуальною на сучасному етапі розвитку суспільства. На значущості проблеми професійного самовизначення молоді наголошували ще стародавні мислителі. Застерігаючи молодь від помилок у виборі життєвого шляху, вони, проте, стверджували, що молоді притаманні риси, завдяки яким вона здатна самостійно вирішувати складні проблеми, що стосуються її майбутнього. У зв'язку з цим пригадуються слова Аристотеля: «Юність легковажна і надмірно оптимістична, але головне – вона переповнена надією і впевнена в майбутньому, прагне до нього, не задовольняючись минулим і теперішнім» [1, с. 3–4]. Якщо раніше питання професійного самовизначення було предметом міркувань окремих мислителів, то в наш час воно стало галуззю наукового знання, в якій зайнято багато дослідників.

Багатоаспектність явища самовизначення зумовила інтерес до нього вчених з різних наукових галузей: філософії, психології, педагогіки, соціології, етики тощо. Це сприяло розвитку

поняття в кількох напрямках: соціологічному (І. Мартинюк, П. Кенкманн, М. Тітма, Р. Веєрман, Т. Мальковська тощо), психологічному (С. Рубінштейн, Д. Фельдштейн, К. Абульханова-Славська, З. Карпенко тощо), філософському (А. Архангельський, А. Здравомислов, А. Гусейнов тощо) педагогічному (О. Мудрик, Г. Балл, І. Дубровіна, М. Боришевський, О. Киричук, І. Бех тощо).

Актуальність проблеми самовизначення відображена в наукових роботах українських дослідників останніх років: О. Збарської, А. Львовичкіної, Р. Пасічняк, О. Семенова, І. Тисячник, О. Барішевої. Ними розглядаються різні види й аспекти самовизначення учнів. Але поняття соціального самовизначення не висвітлено належним чином у сучасній літературі, хоча, на нашу думку, воно є стрижневим для учнівської молоді.

Метою дослідження є визначення різних підходів до змісту поняття «соціальне самовизначення», конкретизація його сутності та аналіз того аспекту соціального самовизначення учнівської молоді, що спрямована на вирішення

проблем, пов'язаних із її професійним самовизначенням.

У науковій літературі вживається кілька означень, що уточнюють зміст поняття самовизначення: життєве, особистісне, соціальне, професійне, моральне, сімейне, громадянське тощо. Поява цих видів самовизначення зумовлена намаганням конкретизувати процес, який охоплює різні сфери людської життєдіяльності. Незважаючи на часте використання в літературі, поняття соціального самовизначення вживається авторами в різних смислових інтерпретаціях. Воно виступає і як окреме, самостійне поняття, наповнене широким змістом, може бути синонімом життєвому (або особистісному) самовизначенню; також уживається як один із видів життєвого самовизначення й відображає лише одну зі сфер життєдіяльності людини. Окремим напрямком є розуміння соціального самовизначення як комплексу певних особистісних якостей, здатних забезпечити суб'єкту соціального становлення успішність у соціально-професійній сфері.

Узагальнене трактування поняття соціального самовизначення подає соціологічний довідник за ред. В. Воловічева: соціальне самовизначення – це розуміння людиною своєї соціальної природи, свого місця в суспільстві. Воно утворює необхідну основу успішного орієнтування в соціальній реальності, гармонійне поєднання життєвих цілей людини з суспільними потребами. У своїй завершеній розвиненій формі соціальне самовизначення є усвідомленням шляхів і можливостей свого соціального просування, пов'язаного з перспективами соціально-економічного розвитку держави, регіону, колективу. Взаємозв'язок усіх аспектів соціального самовизначення проявляється в системі життєвих орієнтирів, що реалізуються в основних життєвих виборах особистості: професійному виборі, в рівні освіти, кваліфікації, місці роботи, проживання тощо [2, с. 302].

Окремим напрямком у аналізі сутності поняття соціального самовизначення є означення цим поняттям розвитку специфічних соціальних якостей індивіда, що сприяють ефективному його функціонуванню в трудовій сфері. З такого трактування виходять Ю. Звірбуліс та В. Лихолай: «Соціальне самовизначення у вузькому смислі є процесом вироблення того необхідного мінімуму суто соціальних особистісних якостей, від яких залежить успішність виконання професійних завдань» [3, с. 44].

У роботах І. Кона, С. Рубінштейна, І. Мартинюка, Т. Мальковської, І. Шустової поняття

соціального самовизначення вживається в статусі самостійного поняття, здатного відобразити становлення особистості в соціальному просторі. І. Кон визначає процес соціального самовизначення як дорослішання. Соціальне самовизначення (байдуже, про що йде мова, – чи про вибір професії, чи про світоглядний пошук) є визначенням свого становища у світі. Соціальне самовизначення та вибір професії є головними ознаками юнацького віку. Це означає не абсолютну автономію від дорослих, а чітке орієнтування та визначення свого місця в дорослому світі [4, с. 258]. І. Мартинюк у своєму дослідженні також виходить із твердження, що соціальне самовизначення є визначенням молоді людиною свого становища у світі. Синонімом соціального самовизначення він вважає «пошук себе» [5, с. 56]. І. Шустова доповнює позицію І. Кона, та І. Мартинюка твердженням, що процес самовизначення в юнацькому віці являє собою єдність двох складників: внутрішньоособистісного самовизначення особистості, яке спрямоване на внутрішнє «Я», та соціального самовизначення, яке полягає в усвідомленні й визначенні свого місця в соціумі, у визначенні своїх життєвих цілей, власної позиції у відносинах зі світом [6, с. 46].

Деякий інший підхід у розумінні соціального самовизначення фіксуємо в роботах Р. Веєрмана, Ю. Гінтера, П. Кенкманна, М. Тітми, В. Іванова, Г. Нікова, В. Журавльова, де термін «соціальне самовизначення» вживається як різновид життєвого. Таким чином відмежовується сфера життєдіяльності людини, а поняттю надається певна конкретика. Так, наприклад, Г. Ніков визначає широкий та вузький зміст поняття соціального самовизначення (як синоніма соціальної орієнтації). У широкому значенні воно означає усвідомлення індивідом самого себе як частини, елемента соціальної спільноти. У вузькому – означає усвідомлення індивідом свого зв'язку із соціальним середовищем та його очікування щодо майбутньої соціальної «позиції», тобто місця й ролі в тій соціальній групі, членом якої він має намір стати [7, с. 60].

Наведене розкриває загальну сутність соціального самовизначення, подає його найбільш широке тлумачення. Соціальне самовизначення означає спрямованість обраної індивідом професійної діяльності на сферу її соціальних відносин у суспільстві, визначення свого місця в соціальному середовищі. Але намагання з'ясувати вузький зміст поняття виводить нас на дискусійне питання про співвідношення

соціального й професійного самовизначення.

У більшості літературних джерел соціальне і професійне самовизначення вживаються поряд, являючи собою відносно самостійні складові життєвого самовизначення. Професійне самовизначення набуло статусу самостійного предмета дослідження серед науковців (В. Шубкін, П. Шавір, В. Оссовський, В. Паніотто, К. Платонов, Є. Климов, М. Тітма, В. Орлов, Є. Головаха тощо). Але діяльність з організації ефективної профорієнтаційної роботи призвела до необхідності розглядати професійний вибір у широкому соціальному контексті, у якому соціальне й професійне самовизначення є аспектами єдиного процесу.

Роботи Ф. Філіпова, М. Руткевича, В. Кірцяшова констатують невіддільний зв'язок професійної та соціальної орієнтації [7; 8]. «Досі в педагогічній літературі проблема життєвих планів зазвичай розглядалася з точки зору професійної орієнтації: досліджувались шляхи й методи ознайомлення учнів з різними професіями, вивчалися індивідуальні особливості школярів, аналізувався вплив родини, школи. Але при цьому випускалося з-під уваги, що через вибір професії одночасно здійснюється й вибір соціального становища. А тому необхідно досліджувати це питання і в більш широкому плані та розглядати проблему життєвих планів з точки зору соціальної орієнтації» [8, с. 211].

Людина, обираючи майбутню професію чи посаду, тим самим обирає й своє майбутнє соціальне становище. Це означає, що орієнтація молодої людини у світі професій тісно пов'язана з його орієнтацією у світі статусних та інших позицій, які пропонує суспільство. І хоча перше й друге не є тотожним, відривати професійний вибір від соціального було б неправильно. У зв'язку з цим В. Кірдяшов дотримується категоричної позиції щодо питання взаємозв'язку професійної та соціальної орієнтації: він стверджує, що професійна орієнтація без зв'язку з соціальною є взагалі безпредметною [7].

М. Тітма та Е. Саар вважають соціальне самовизначення особистості центральною ланкою в її життєвому самовизначенні. Соціальне самовизначення безпосередньо пов'язане з вибором професії, а професійний вибір є наданням переваги певному виду праці й соціальному становищу, тобто життєве самовизначення є соціально-професійним вибором [9, с. 56].

Розуміючи самовизначення особистості як процес входження в соціальну структуру суспільства, яка являє собою сукупність різноманітних

груп, В. Оссовський стверджує, що соціальні групи існують лише через групи професійні. Отже, вибір професії зумовлює певний соціальний статус, що і є вільним вибором особистості [10, с. 112].

Таким чином, розкривається невіддільний зв'язок професійного самовизначення з соціальними орієнтирами людини. Більше того, конкретні наукові дослідження доводять, що професійний вибір є лише засобом і шляхом реалізації соціального самовизначення. Він становить той інструментарій, який дозволяє особистості досягти важливих позицій у соціальній структурі.

Безперечно, існують певні особливості орієнтації у соціально-професійній сфері учнівської молоді, що обумовлені соціокультурним та економічним контекстом їх життя. Це зумовлює орієнтування школярів на певні види професій через систему соціокультурних стереотипів, що склалися у суспільстві. Підлітки, які не можуть бути безпосередньо включеними в систему виробничих відносин, можуть будувати свої базові уявлення про професії на реально більш доступному їм прошарку соціальних стереотипів, які створюються в кіно, літературі тощо. Проведені дослідження соціологів та психологів підтверджують, що за кожною професією школярі вбачають соціально-ціннісний контекст [11; 12].

Процес професійного самовизначення молоді має певні особливості. Якщо раніше ідеальний образ професіонала, на який орієнтувався школяр, був пов'язаний з образом конкретної людини та її професійною біографією (цей образ міг бути і збірним, але він спирався на конкретику, яка сприяла процесу ідентифікації), то зараз професійна орієнтація ґрунтується на тому соціальному статусі, який криється за певною професією. «Ідеальний образ професіонала» змінений на «ідеальний спосіб життя» («американський», «європейський», «нових українців» тощо). Невизначеність ціннісних уявлень про саму професію переміщує орієнтири на вибір бажаного способу життя за допомогою професії, яка стає засобом досягнення цього способу життя, а не його сутнісною частиною [13, с. 24].

Проведений аналіз дозволяє зробити **висновок**, що соціальне самовизначення являє собою процес вибору та набуття особистістю певних ролей у системі суспільних відносин. Для учнівської молоді це означає орієнтування в соціальній структурі суспільства, усвідомлення й проектування свого соціального становища

і статусу. Але соціальне самовизначення – як відображення місця індивіда в системі соціальних відносин – прямо й опосередковано залежить від професійного вибору молоді людини. Вибір професії та сфери діяльності окреслюють подальше просування і зміни соціального статусу людини. Отже, професійне самовизначення може стати усвідомленим особистістю інструментом досягнення бажаного соціального становища в майбутньому. Таким чином, професійне самовизначення учнівської молоді розглядається нами як невід’ємна частина цілісного процесу соціального самовизначення, що пов’язана із

вибором нею соціального середовища, «приєднання» до професійної групи як до певної сфери соціальної активності. Тому, на нашу думку, актуальним є подальше емпіричне дослідження професійного самовизначення учнівської молоді в поєднанні із соціальним самовизначенням, вивчення ціннісних орієнтацій учнів, життєвих планів та професійних намірів. Подібне дослідження може стати одним із засобів поліпшення наукової організації профорієнтаційної роботи, підвищення її ефективності, що сприятиме успішному професійному самовизначенню молоді.

Список використаної літератури

1. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е. И. Головаха. – К. : Наук. думка, 1988. – 144 с.
2. Социологический справочник / [под ред. В. И. Воловича]. – К. : Политиздат Украины, 1990. – 382 с.
3. Звирбулис Ю. В. Социально-профессиональное самоопределение как важнейший фактор формирования личности молодого специалиста / Ю. В. Звирбулис, В. П. Лихолай // Социально-профессиональная ориентация молодежи в условиях развитого социализма : сб. ст. / [ред. Ф. Р. Филиппов]. – М., 1977. – С. 43–46.
4. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Мартынюк И. О. Проблемы жизненного самоопределения молодежи (опыт прикладных исследований) : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра соц. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / И. О. Мартынюк. – Киев, 1993. – 291 с.
6. Шустова И. Ю. Процесс самоопределения старшеклассников / И. Ю. Шустова // Педагогика. – 2005. – № 5. – С. 45–49.
7. Ников Г. П. Жизненное самоопределение как педагогическая проблема / Г. П. Ников // Вопросы самоопределения личности и ее активности : сб. ст. – Уфа, 1985. – С. 50–58.
8. Руткевич М. Н. Социальные перемещения / М. Н. Руткевич, Ф. Р. Филиппов. – М. : Мысль, 1970. – 253 с.
9. Титма М. Молодое поколение / М. Титма, Э. Саар. – М. : Мысль, 1975. – 255 с.
10. Профессиональное самоопределение и трудовой путь молодежи : монография / [отв. ред. В. Л. Оссовский]. – Киев : Наук. думка, 1987. – 303 с.
11. Мальковская Т. Н. Социальная активность старшеклассников: (Педагогическая наука – реформе школы) / Т. Н. Мальковская. – М. : Педагогика, 1998. – 144 с.
12. Собкин В. Возрастные особенности ориентации в социально-профессиональной сфере / В. Собкин, А. Грачева А. Нистратов // Вопросы психологии. – 1990. – № 4. – С. 23–31.
13. Митина Л. М. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. М. Митина. – М. : Изд-во Моск. психол. соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 400 с.

Надійшла до редколегії 03.09.2010

САППА А.-М. Н. ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ САМООПРЕДЕЛЕНИЕ В СТРУКТУРЕ СОЦИАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Проанализированы подходы к пониманию термина социального самоопределения молодежи и раскрыта его суть через связь с профессиональной ориентацией молодежи. Предложено определение процесса социального самоопределения как набора качеств, необходимых для осуществления успешной социально-профессиональной деятельности.

SAPPA A.-M. PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN THE STRUCTURE OF SOCIAL SELF-DETERMINATION OF STUDYING YOUTH

The approaches to understanding the concept of social self-determination are analyzed, its essence through the youth's professional orientation is revealed. The definition of social self-determination process in quality of the set of description which is necessary for realization successful social-professional activities is proposed.